

Den lutherske præstegård

Wittenberg

Den 31. oktober 2017 er det 500 år siden, at Martin Luther slog 95 teser op på døren til Slotskirken i Wittenberg, og dermed begyndte reformationen. Reformationen medførte nogle af de største forandringer, der er set i Europas historie.

I 1517 var Luther munk i augustinerklostret i Wittenberg, og han var professor i teologi på universitet i Wittenberg. Efter offentliggørelsen af tesoerne begyndte klostret som så mange andre klostre at gå i opløsning; munke og nonner flygtede fra klostrene. Til sidst sad Luther og klostrets abbed tilbage i klostret.

En del af den reformatoriske tankegang var, at Luther havde indset, at alle mennesker er lige, fordi vi alle er syndere, og alle har lige meget brug for Guds kærlighed. Derfor gav det ikke mening, at præster og munke havde en særlig livsstil. Det tog Luther konsekvensen af. Han droppede cølibatet og giftede sig med en bortløben nonne Katharina von Bora. Sammen fik de seks børn.

Efter Luther havde giftet sig, fortsatte han sit reformatoriske arbejde, sit præstearbejde og underviste på universitetet. På den måde blev det tidligere kloster til en af de første lutherske præstegårde i verden.

Og den mest berømte præstegård! Lidt længere nede ad gaden i Wittenberg havde maleren Lucas Cranach den Ældre sit værksted, og hans billeder fra reformationens højborg, Wittenberg kom ud over hele Europa. Især et dobbeltportræt af præsten Luther og hans hustru blev kopieret og sendt ud over hele Europa.

Luthers præstegård i Wittenberg var en virksomhed med landbrug, gartneri og bryggeri. Hustruen foretog adskillige ejendomshandler. Præstegården var åben og gæstfri, studerende på universitetet og teologer og politikere fra hele Europa var gæster. Samtidig var præstegården rammen om Luthers teologiske studier og præstearbejde.

Luthers præstegård med familieliv, gæstfrihed, virksomhed, teologisk arbejde og præstegering blev forbilledet for præstegårde, efterhånden som reformationen bredte ud over hele Nordeuropa.

Reformationen i Danmark

Reformationen i Tyskland blev kaotisk og blodig, og mange kirker, klostre og kunstværker blev ødelagte. I de tyske fyrstendømmer og kongeriger indførtes Luthers tanker lokalt. Derfor kom præstegårdene langsomt, for menigheden skulle være villig til at betale.

Reformationen i Danmark var derimod topstyret. Reformationen var en kongelig beslutning, og forandringerne indførtes stort set fredeligt. Med det resultat, at Danmark er det europæiske land, hvor der er bevaret mest kirkekunst fra før reformationen.

Kongen og biskopperne bestemte, hvor præstegårdene skulle være. På den måde fik kongemagten et tæt net ud til hvert eneste sogn og dermed til alle landets indbyggere. Præsterne fik til opgave at formidle landets lovgivning til indbyggerne og på visse områder endda håndhæve den ved at påtale og straffe overtrædelser.

Præstegårdens storhedstid – 1600-1900

Efterhånden som kongemagtens administration voksede, kom der flere og flere opgaver, som skulle løses af præsterne fra præstegårdene. Af teologiske og folkelige grunde tog præsterne også en række opgaver på

sig. Til sammen gjorde alt dette, at præstegårdene blev centre i sognene for administration, oplysning og opbyggelse.

På landet hørte der altid et landbrug med til præstegården. Indtægterne fra landbruget var præstens løn. Landbrugene var af vidt forskellig størrelse, nogle som et husmandssted, nogle på størrelse med et mindre gods. Landbrugets drift skulle betale tilbygninger og renoveringer, derfor var nogle præstegårde slemt gældsplagede. Dertil kom, at Danske Lov fra 1683 bestemte, at enkepensionen skulle udredes af efterfølgeren i embedet.

Det er påfaldende, at da Harald Balslevs far søgte embedet i Egense i 1870, så bruger Balslev udtrykket "*fra kapellanstilling til selvstændig virksomhed*" (Harald Balslevs erindringer side 1). Præstegården betragtedes som en selvstændig virksomhed. Det gav et folkeligt fællesskab med de andre landmænd, men det må også have givet konflikter.

I løbet af 1600-tallet fik sognepræsterne stadig flere opgaver som statslige embedsmænd. I 1646 beordrede Christian IV, at præsterne alle skulle føre nøjagtige kirkebøger med registre over fødte, viede og døde i sognet. Det gjorde de fleste præster ganske vist i forvejen, for en kirkebog var et vigtigt redskab i det daglige arbejde; men i en tid, hvor statsmagten var interesseret i at effektivisere skatteopkrævningen, kom præsternes kirkebogsføring til at få en ny betydning.

Ved reformation blev der lagt vægt på, at det enkelte menneske selv skulle kunne tilegne sig kristendommen gennem læsning af Biblen på modersmålet. Evnen til at læse blev en vigtig forudsætning for frelsen. Det blev pålagt degnen ved alle sognekirker landet over at oplære børn og unge ved siden af de øvrige praktiske opgaver ved gudstjenesten. Sammenkædningen af undervisning og kristendom gjorde, at skolen var en opgave for både kirken og det verdslige samfund. Skolelove blev udarbejdet af Danske Kancelli, men administreret lokalt af biskop og stiftamtmand på øverste niveau i stiftet, af provst og kirkens patron (dvs. godsejeren på proprietærgods eller amtmanden på krongods) på provstiniveau, mens det daglige tilsyn med skole og degn eller skoleholder lå hos sognepræsten.

Med skoleloven i 1814 var skolen fortsat bundet til den lutherske konfession, og præsten blev formand for skolekommissionen og førte tilsyn med skolen.

Uddannelsen af lærere blev også præsternes opgave. De første årtier af 1800-tallet oprettede præster på eget initiativ præstegårdsseminarier – for eksempel Skårup ved Svendborg.

I oplysningstiden var der stor interesse blandt præsterne for uddannelse og oplysning af sognets beboere, og der opstod lånebiblioteker i præstegårdene. Med skoleloven i 1814 kom der yderligere fart i bibliotekerne. Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab støttede præsternes lånebiblioteker med boggaver. Præstegårdsbibliotekerne rummede selvfølgelig teologiske og opbyggelige bøger, men også bøger om landbrug, økonomi, matematisk, naturlære, sundhed, børneopdragelse og husholdning.

Fra 1803 var præsten født formand for sognets fattigkommission, og mange fattige kom derfor på besøg i præstegården.

Med landkommunalreformen i 1841 var præsten fortsat forpligtet på skole- og fattigforhold, og oftest valgtes sognepræsten til formand for sogneforstanderskabet.

Pietismen i 1700-tallet og vækkelserne med Indre Mission og grundtvigianere i 1800-tallet gjorde, at præstegårdens stuer blev åbnet for sognets beboere. Den lutherske målsætning om at forene undervisning og kristendom var takket være skoler og biblioteker lykkedes så godt, at lægfolk fik behov for og evne til selv at formulere deres tro. Det foregik tit ved møder i folks stuer, og det, der blev sagt, var ikke altid kirkens lære. Mange præster tilhørte selv bevægelserne, så det faldt dem naturligt at invitere til møder i

præstegårdens rummelige stuer. Det gav også præsterne en indsigt i og en vis kontrol over de religiøse rørelser i sognet. Og så gav det en forventning om, at præstegården var et åbent sted for sognets beboere.

I præstegårdens storhedstid kørte meget af sognets liv igennem præstegården: Alle i sognet skulle registrere fødsel, ægteskab og død, alle skulle i skole eller havde børn i skolen, de fattige havde brug for hjælp, de rige soledede sig i præstens selskab, de vakte gik til møder, de opvakte lånte bøger, alle var medlemmer af kirken og havde brug for dåb, konfirmation, nadver, vielse og begravelse. Landbruget, "virksomheden" medførte en masse handel og vandel. Der var næppe noget menneske i sognet, der ikke havde været i præstegården på et eller andet tidspunkt.

De sidste hundrede år

Med Menighedsrådsloven fra 1903 blev folkekirken demokratiseret og dermed mindre topstyret. Præstens rolle i sognet blev dermed en anden. Og som andre fagfolk er autoritet ikke længere noget, præsten har i kraft af embedet; det er noget, man skal gøre sig fortjent til. Den lutherske præstefamilie er ikke længere et forbillede for livet i sognets familier. Da præsten og digteren Jakob Knudsen blev skilt og nogle år senere gift igen, måtte han i 1897 forlade sit embede. Sådan er det ikke mere. Familielivet i præstegården er nu ofte lige så kaotisk som i andre hjem i sognet.

Skolen er ikke længere under kirkeligt tilsyn, og kommunen har overtaget de fleste af de administrative opgaver, som sognepresterne løftede før. Den eneste administrative opgave, kirken har tilbage, er personregistrering. Men kirkebøgerne er nu digitaliserede, og det er yderst sjældent, at der er behov for et opslag i de fysiske kirkebøger, der dog fortsat står i bankbokse i præstegårdene.

Jordlovene i 1919 krævede blandt andet, at præstegårdenes jorde skulle afhændes, hvilket skete over de næste årtier. For at kompensere for præstens og præstegårdens manglende indtægter kom Præstelønningslovene i 1913 og 1919/20, hvor staten og medlemmerne overtog udgiften. De smukke gamle præstegårde med stald- og kornlænger blev herefter snart reduceret. Kun stuehusene stod tilbage. I 1950'erne og 60'erne blev mange gamle præstegårde afhændet. Til gengæld blev der bygget nye moderne præsteboliger.

Egense præstegård er et eksempel på den udvikling. I 1964 opgav menighedsrådet den gamle præstegård og byggede en moderne men også temmelig anonym bolig til præsten. Men Egense præstegård er også et eksempel på, at præstegården, der var reduceret til en bolig, ikke var nok. Medlemmerne forventer mere af folkekirken. Der er opstået babysalmesang, minikonfirmander, studiekredse, meditationsgrupper, fællesspisning; der synes ikke at være begrænsninger for opfindsomheden. Den store aktivitet kræver lokaler. I 1995 blev der bygget en fløj på præstegården i Egense med en stor og lys konfirmandstue med moderne teknik, køkken og kirkekontor. Noget tilsvarende er sket i mange sogne. Eller menighedsrådet har valgt at bygge et særligt sognehus.

Den lutherske præstegård har ændret sig over de 500 år, den har eksisteret. Men der er fortsat masser af præstegårde i Danmark. De fleste menighedsråd vil gerne have, at præsten bor i sognet, og de fleste præster betragter præstegården som et godt arbejdsredskab.

Og der er fortsat en masse romantik om præstegårde. Teaterstykket "*Nøddebo Præstegård*" er det stykke, der er opført flest gange på et teater i Norden. Og præstegårde gør fortsat noget ved én, som Facebooksiden "*Du ved du er opvokset i en præstegård når:*" fortæller om. Trods forandringer er præstegården stadig et særligt sted i sognet.

Torben Poulsen
Egense 16. juli 2017